

انتفاء قرارداد

(با رویکردی تطبیقی)

تألیف:

مهدي، کاظمی، سری

کارشناس ارشد حقوق خصوصی

مجمع علمی و فرهنگی مجد

www.ketab.ir

عنوان و نام پدیدآور	: انتفاء قرارداد با رویکردی تطبیقی / مولف مهدی کیادربند سری
مشخصات نشر:	: تهران، مجد، ۱۳۹۳.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۱۹۳-۲۰۱-۴
موضوع	: قرارداد -- ایران
موضوع	: حقوق مدنی -- ایران
رده‌بندی کنگره	: KMI1۹۹۹/م۸ن۸ ۱۳۹۳
رده‌بندی دیویی	: ۳۴۶/۵۵۰۸۹
شماره کتابشناسی ملی	: ۳۳۹۶۵۳

هرگونه تکثیر کامل یا قسمتی از کتاب بدون اجازه پدیدآورنده، خلاف قانون، شرع و اخلاق است. موارد تخلف را به دفتر مرکزی مجد گزارش فرمایید.

انتفاء قرارداد با رویکردی تطبیقی

تألیف: مهدی کیادربند سری

انتشارات مجد

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۱۹۳-۲۰۱-۴ تعداد: ۵۰۰ نسخه

حق چاپ محفوظ. منحصراً به «مجد» است.

ترکی:

تهران، میدان انقلاب، خیابان وحید نوری، تقاطع خیابان ۱۲ فروردین، پلاک ۱۰۸

تلفن و دورنگار: ۶۴۹۵۰۳۴ - ۶۶۴۱۲۰۷۸ - ۶۶۹۶۳۳۸۶

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۱۹۳-۲۰۱-۴

ISBN: 978-600-193-201-4

شعبه فروردین: خیابان ۱۲ فروردین، مقابل تعمیرات، پلاک ۲۸۲ - تلفن: ۶۶۴۹۰۹۹۸

شعبه اردیبهشت: خیابان اردیبهشت (منیری جاوید)، تقاطع شهدای زاهدی - پلاک ۵۱ - تلفن: ۶۶۴۸۶۸۷۴

شعبه یزد: خیابان فرخی یزدی، مجتمع تجاری شقایق، طبقه هم کف - تلفن: ۶۲۶۸۰۷۰ - ۰۳۵۱

www.majdlaw.ir

E-mail: majdlaw92@gmail.com

سیستم اشتراک پذیری «مجد»:

ارسال پیامک حاوی نام و نام‌خانوادگی و شغل (در صورت تمایل) به شماره ۳۰۰۰۸۷۷۷

فصلنامه حقوقی مجد با ارائه مقالات اساتید میرز حقوق کشور به طور منظم منتشر می‌شود.

فهرست مطالب

۹	 مقدمه
۱۳	بخش اول: مفاهیم، مصادیق و شرایط انتفای قرارداد
۱۵	 فصل نخست: مفاهیم
۱۵	 مبحث نخست: تعریف انتفای قرارداد یا هدف آن
۱۸	 مبحث دوم: پیشینه تاریخی نظریه انتفای قرارداد
۳۰	 مبحث سوم: بررسی نهادهای مشابه
۳۰	 بند نخست: نظریه عدم پیش بینی
۳۰	 بند دوم: تعریف عدم پیش بینی
۳۲	 بند دوم: مفهوم نظریه عدم پیش بینی
۳۴	 بند سوم: مفهوم نظریه عدم پیش بینی در حقوق ایران و فقه اسلامی
۳۵	 بند چهارم: پیشینه تاریخی نظریه عدم پیش بینی
۳۸	 بند پنجم: بررسی تئوری نظریه عدم پیش بینی قرارداد در حقوق انگلیس
۴۰	 بند ششم: شرایط، مبانی حقوقی و آثار نظریه عدم پیش بینی
۴۹	 بند هفتم: تفاوت نظریه عدم پیش بینی با نظریه انتفای قرارداد
۵۲	 گفتار دوم: قاعده عسر و حرج
۵۳	 بند نخست: مفهوم قاعده
۵۵	 بند دوم: مستندات قاعده
۵۷	 بند سوم: دلالت قاعده
۵۹	 بند چهارم: وضعیت قاعده نسبت به امور عدمی
۶۲	فصل دوم: بررسی مصادیق و شرایط نظریه انتفای قرارداد در حقوق انگلیس
۶۲	 مبحث نخست: مصادیق نظریه انتفای قرارداد
۶۲	 گفتار نخست: از بین رفتن موضوع قرارداد
۶۷	 گفتار دوم: غیرقانونی شدن اجرای قرارداد
۶۷	 بند نخست: وقوع جنگ

بند دوم: ممنوعیت های صادرات و واردات کالاها	۶۸
بند سوم: مجوز های صادرات و واردات کالاها و برقراری سهمیه ها	۷۱
گفتار سوم: اعتصابات	۷۳
گفتار چهارم: تغییر بنیادین اوضاع و احوال	۷۵
مبحث دوم: شرایط لازم برای تحقق نظریه انتفای قرارداد	۷۸
گفتار نخست: غیرقابل پیش بینی بودن واقعه (غیرمترقبه بودن واقعه)	۷۹
گفتار دوم: عدم انتساب واقعه به مدعی	۸۳
گفتار سوم: غیرقابل اجتناب (کنترل) بودن واقعه	۸۸
فصل سوم: بررسی مصادیق و شرایط نظریه انتفای قرارداد در حقوق ایران	۹۱
مبحث نخست: مفهوم قوه قاهره	۹۱
مبحث دوم: قلمرو تأثیر نظریه قوه قاهره	۹۷
گفتار نخست: در حقوق بین الملل خصوصی	۹۷
گفتار دوم: در حقوق بین الملل عمومی	۹۸
مبحث سوم: شرایط تحقق قوه قاهره	۹۹
گفتار نخست: عدم انتساب حادثه به طرفین عقد (خارجی بودن حادثه)	۱۰۱
گفتار دوم: عدم انتساب به مدیون	۱۰۴
گفتار سوم: اجتناب ناپذیری حادثه	۱۰۶
گفتار چهارم: عدم پیش بینی وقوع حادثه	۱۱۰
مبحث چهارم: مصادیق قوه قاهره	۱۱۶
گفتار نخست: منع قانونی	۱۱۷
گفتار دوم: اعتصاب کارگران	۱۱۸
گفتار سوم: بیماری متعهد	۱۱۹
گفتار چهارم: دخالت شخص ثالث	۱۲۰
گفتار پنجم: حوادث طبیعی	۱۲۱
گفتار ششم: جنگ	۱۲۲
مبحث پنجم: مقایسه فورس ماژور و نظریه انتفای قرارداد	۱۲۲

۱۲۹.....	بخش دوم: مبانی و آثار نظریه انتفای قرارداد
۱۳۱.....	فصل نخست: بررسی مبانی و آثار نظریه انتفای قرارداد در حقوق انگلیس
۱۳۱.....	مبحث نخست: مبانی نظریه انتفای قرارداد
۱۳۱.....	گفتار نخست: نظریه شرط ضمنی
۱۳۴.....	گفتار دوم: نظریه از بین رفتن مبنای قرارداد
۱۳۶.....	گفتار سوم: نظریه راه حل به طور منطقی و عادلانه
۱۳۷.....	گفتار چهارم: نظریه تغییر تعهدات طرفین
۱۳۹.....	مبحث دوم: آثار نظریه انتفای قرارداد
۱۴۱.....	گفتار نخست: انتفای کلی قرارداد
۱۴۷.....	گفتار دوم: انتفای جزئی قرارداد
۱۵۱.....	فصل دوم: مبانی و آثار نظریه انتفای قرارداد در فقه و حقوق ایران
۱۵۱.....	مبحث نخست: مبانی تأثیر قوه قاهره در فقه و حقوق ایران
۱۵۱.....	گفتار نخست: مبانی قوه تعهد یا تعلیق اجرای آن
۱۵۳.....	گفتار دوم: مبانی امکان متعهد از پرداخت خسارت حاصل از عدم اجرا در قرارداد
۱۵۵.....	مبحث دوم: آثار قوه قاهره
۱۵۷.....	گفتار نخست: غلظ مختلف عدم امکان اجرای قرارداد
۱۵۸.....	بند نخست: عدم امکان اصلی و عارضه
۱۶۰.....	بند دوم: عدم امکان مطلق و نسبی
۱۶۲.....	بند سوم: عدم امکان دائم و موقت
۱۶۳.....	بند چهارم: عدم امکان کلی و جزئی
۱۶۳.....	گفتار دوم: تأثیر قوه قاهره بر وضعیت تعهد و مسئولیت قراردادی و استثنائات آن
۱۶۴.....	بند نخست: تأثیر قوه قاهره بر وضعیت تعهد و مسئولیت قراردادی
۱۶۴.....	الف: سقوط تعهد
۱۶۵.....	ب: انحلال قرارداد

- ج: معافیت متعهد از پرداخت خسارت ناشی از عدم انجام تعهد... ۱۶۶
- بند دوم: استثنائات تأثیر قوه قاهره در مسئولیت قراردادی..... ۱۷۱
- الف: عدم تأثیر قوه قاهره به حکم قانون..... ۱۷۲
- ب: پذیرش خطرات ناشی از قوه قاهره به موجب قرارداد..... ۱۷۴
- ج: تقصیر متعهد..... ۱۷۶

نتیجه گیری کلی..... ۱۸۳

منابع و مأخذ..... ۱۸۷

مقدمه:

از تبعات اصل حاکمیت اراده آن است که قرارداد همچون قانون خصوصی، الزام آور است و بدون توافق، هیچ یک از دو طرف قرارداد، دادرس و قانونگذار حق ندارند در آن دخل و تصرفی بر خلاف مفاد و نص قرارداد بنمایند، قانون جدید، در مورد آن، اعمد نمی شود و دادرس به نام انصاف یا رویدادی پیش بینی نشده نمی تواند آن را تغییر دهد. این از مواد ۲۱۹ و ۲۲۰ قانون مدنی استنباط می گردد.^۱

در طول تاریخ قراردادها، همواره یک اصل مهم و از جهتی مقدس بر قراردادهای روابط قراردادی طاری آن حاکم بوده و آن اصل لزوم وفای به عهد^۲ است. اما در مقابل این اصل مهم، بر مبنای حاکمیت اراده، در صورت تغییر و سخت تر شدن شرایط اجرای تعهد، به طوری که این رابطه غیر قابل پیش بینی و پس از عقد باشد، متعهد را نمی توان به اجرای تعهد ملزم دانست. زیرا مطابق اصل حاکمیت اراده در اعمال حقوقی و قاعده فقهی تبعیت تعهد کننده، هیچ کس را نمی توان به بیش از آنچه اراده کرده است، ملزم دانست.^۳

بنابراین، گرچه در نظامهای حقوقی مغایر که یا مبتنی بر مذهب بوده و یا از عرف نشأت می گرفته و بر اراده مردم بنا شده است، رعایت اصل وفای به عهد از جایگاه مهمی برخوردار است، لکن وضع در مورد قراردادها، صحیحی که اجراء آنها بعد از انعقاد قرارداد متعسر یا متعذر می گردد متفاوت بوده است. در اجرای قرارداد و تعهدات ناشی از آن اشکالات اجرایی مربوط به حدوث حادثات بیعی همچون سیل و خشکسالی، شیوع امراض ساریه و تلف شدن تعداد کثیری از پرسن و قایق سیاسی مانند آشوب های داخلی، انقلابات و یا جنگهای بین کشورها، بی ثباتی اجتماعی نظیر اعتصابات عمومی یا صنفی و وقایع اقتصادی همانند تغییر بنیادی نظام پولی و

۱ - کاتوزیان، ناصر، قواعد عمومی قراردادهای، ج سوم، شرکت انتشار با همکاری بهمن برنا، ج دوم، سال ۱۳۷۶، ص ۵۲۸، همان منبع، ج اول، شرکت سهامی انتشار، ج دوم، سال ۱۳۷۶، ش ۱۲۳، ص ۸۷ و ۲۰۳ و ۱۲۷.

2 - Pacta sunt servanda.

۳ - شهیدی، مهدی، حقوق مدنی، ج سوم، انتشارات مجد، ج اول، سال ۱۳۸۲، ش ۸۶ و ۸۸، ص ۳۶ و ۳۵.

مالی دولتها، یا سقوط شدید و ناگهانی ارزش پول (در سده های اخیر) می توانست از جمله مواردی باشد که امکان اجرای تمام یا قسمتی از قرارداد را غیر ممکن سازد.

در نظام حقوقی کامن لا، قاعده عمومی این بود که دو طرف قرارداد «به طور مطلق» پای بند به آن هستند و بایستی تعهد خود را در هر شرایط انجام دهند. حتی ناممکن شدن تعهد نیز، باعث معاف شدن از اجرای آن نبوده و گویی متعهد، تعهد به نتیجه می کند و عدم حصول نتیجه، به هر علت، نقض قرارداد تلقی می گردید، البته این انعطاف وجود داشت که طرفین در صورتی که قصد داشتند خود را از تحمل آثار، کل یا قسمتی از تعهدات قراردادی معاف سازند می توانستند آن را به صراحت در قرارداد پیش بینی نمایند. گرچه پذیرش این تعدیل و درج چنین شرایط اختیاری، بنیان اصل وفای به عهد را محکم تر می نمود زیرا این شرط نیز، خود جزئی از قرارداد تنظیمی و مبین اراده آزاد طرفین است که می باید مورد احترام قرار گیرد.

این راه حل منطقی آن بود که طرفین، یکایک حوادث و وقایعی را که ممکن است در جریان اجرای قرارداد بروز نماید پیش بینی نموده و میزان تأثیر هر یک از آن وقایع را بر قرارداد و شرایط آن تعیین کنند تا در صورت بروز آنها، تکلیف مسئولیت قراردادی هر یک از طرفین معلوم باشد. البته این امری است که عملاً امکان پذیر نمی باشد.

عوامل مختلفی از جمله آنچه در زمینه صاحب نظران حقوقی را به بحث در باب عدم اجرای تمام و یا قسمتی از قراردادها، شرایط شکستگی، آثار آن و... سوق داده است. بنابراین، این مسأله موضوع یک نظام حقوقی خاص نبوده بلکه در کلیه نظام ها، امری مطرح بوده اما بدیهی است که نحوه برخورد و موضع گیری هر یک از نظام های حقوقی موجود با این موضوع یکسان نبوده است. حتی در حقوق داخلی تابع هر یک از نظام ها نیز، تفاوت هایی با کشورهای تابع همان نظام دیده می شود. طوری که در یکی مسأله «انتفاء قرارداد یا هدف آن» به طور مضیق و در دیگری، موسس نه می گردد.^۱

نوع و زاویه نگرش صاحب نظران حقوقی نظام های مختلف، نسبت به این موضوع دستخوش تحولات زیادی شده است. در نظام حقوق نوشته و خصوصاً در فرانسه

دکترین قوه قاهره^۱ و در آلمان^۲ و ایتالیا^۳ با عنوان فرو ریختن بنای قرارداد مطرح شده است، در انگلستان، دکترین انتفای قرارداد یا هدف آن^۴ و در آمریکا، عدم امکان اجرای قرارداد^۵ و یا غیر عملی شدن اجرای آن^۶ عنوان گرفته است و در فقه امامیه نیز، با عنوانهای تعذر و تعسر مطرح می شود.

اهمیت دکترین «انتفای قرارداد یا هدف آن» که در حقوق انگلیس مطرح شده و جایگاه ویژه ای که در سال های اخیر، در حل و فصل بسیاری از دعاوی مطروحه در عرصه تجارت پیدا کرده از یک سو و اعمال آن در برخی تصمیمات مراجع واحد بین المللی، از جمله و علیه ایران از سوی دیگر و عدم پردازش آن در حقوق ایران در قالب کتاب موجب شده است، حجتاً حاضر به بررسی این موضوع بپردازد تا زوایای تاریک آن، تا حدی که در زمان نگارش این کتاب روشن شود.

در پژوهش حاضر، نگارنده بر آن است به پاسخ سؤالات ذیل دست یابد:

موضوع حقوق ایران در هنگام مواجه شدن با شرایط انتفای قرارداد، چیست و تا چه حد هم سو با حقوق انگلیس می باشد؟ آیا در چنین شرایطی، قرارداد به طور کلی منقضی می شود؟ یا قسمتی از آن و بر مبنای مفقود شدن آن، با رفع مانع مجدداً امکان اجرای آن فراهم می آید؟ و یا آن قسمتی که به تبع بخش عقیم شده منقضی می گردد؟ در این رابطه موضوع متعهد و متعهدله قرارداد و حقوق و تکالیف آنان کدام است؟ وضعیت تعهداتی که قبل از انتفای قرارداد انجام داده اند چه خواهد شد؟

تحقیق حاضر، به روش توصیفی و بعضاً تحلیلی، با استناد از کتب، مقالات، پرونده ها و آرای قضایی گردآوری شده، و در مجموع در دو بخش، شرح ذیل تشکیل گردیده است. بخش اول تحت عنوان مفاهیم، مصادیق و شرایط انتفای قرارداد در سه فصل تقسیم شده است. ابتدا به تبیین مفهوم لغوی و حقوقی فراپیشین و سابقه تاریخی آن پرداختیم. سپس، شرایط و مصادیق این نظریه را بررسی نمودیم و از آن،

- 1 - Force Majeure.
- 2 - Wegfall der Geschäftsgrundlage.
- 3 - Secessione onerosa.
- 4 - Frustration of contract.
- 5 - Impossibility of performance.
- 6 - Impracticability of performance.